

DÜVER – YARIM ADA KAYA KABARTMALARI
ROCK-CUT RELIEFS ON THE DÜVER PENINSULA

TARKAN KAHYA*

Öz: Bu satırların yazarının bir post doktora projesi olarak yürüttüğü *Düver Yerleşim Tarihi Araştırmaları Projesi* Pisidia Bölgesi sınırları içerisinde kalan Burdur İli, Yarıklı Gölü çevresindeki antik yerleşmelere, özellikle Yarım Ada üzerindeki önemli arkeolojik kalıntılara odaklanmıştır. Proje bölgenin tarihi dönemlerine ait her arkeolojik veriyi, kaçak kazılarla ne yazık ki karartılan tarihi konteksti içinde birbiriyle ilişkilendirerek değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda söz konusu çalışmanın konusunu Düver - Yarım Ada'nın kayalık eteklerine oyulmuş Roma Dönemi iki kaya kabartması oluşturmaktadır. Bölgeyi konu edinen araştırmalarda daha önce değinilen bu kabartmalar, yeniden irdelenmiş, yeniden tarihlendirilmiş ve Herakles olarak kimliklendirilmişlerdir.

Herakles/Kakasbos'u temsil eden Atlı Tanrılar kültürünün Düver'de de tanık olduğumuz ikonografik dönüşümü, Pisidia'da dinsel hayatın Hellenleşme sürecinin sonucudur. Bölgenin kültür tarihinde yaşanan Hellenleşme ve ardından Romalılaşma süreci yerel dini inançları etkilemiştir. "Çıplak Olympos tanrısı" aynı özelliklere ve atribütlere sahip yerel tanrı ile özdeşleşmiş ve Düver - Yarım Ada'da onun yerini almıştır. Kabartmalardan biri, vandallar tarafından kayada altın bulma hırsıyla dinamitle patlatılmış, bir diğeri de epey tahrip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaya Kabartması • Herakles • Pisidia Bölgesi • Düver - Yarım Ada

Abstract: The rock reliefs discussed by the author of this study who carried out a project around Lake Yarıklı on the peninsula, entitled 'The Düver Settlement History Research Project'. The Düver project focuses on the ancient settlements around the lake and in particular on the important archaeological remains on the peninsula. It aims to evaluate and associate every piece of archaeological data belonging to the historical periods of the region, unfortunately scarred from illegal excavations and treasure hunters, within their historical contexts. The subject of this study consists of two rock reliefs from the Roman period carved into the rocky mountain slopes of the Düver peninsula. These reliefs, which were mentioned in previous studies of the region, have as a part of the project been reassessed, re-dated and identified as Heracles.

The iconographic transformation of the rock-cut votive reliefs of a horseman deity representing Heracles/Kakasbos we see at Düver is an outcome of the Pisidian religious way of life in the Hellenization process. Hellenization followed by the Romanization process which the region underwent within its cultural history led to the influence of local religions. 'Olympian deity in the nude' who had the same attributes and characteristics was identified with the local God and took his place on the peninsula. With the ambition of finding gold in them, one of these rock reliefs was blown up with dynamite by vandals and another was damaged to a great extent.

Keywords: Rock-Cut Reliefs • Heracles • Pisidia Region • Düver Peninsula

* Dr. Arkeolog, Suna - İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED), Antalya.
tarkan.kahya@akmed.org.tr

Pisidia Bölgesi'ndeki bilimsel çalışmalarımı finanse eden Vehbi Koç Vakfı - AKMED'e minnettarlıklarımı sunarım. Bölge ile ilgili arazi ve müze çalışmalarım da her zaman ilgi ve desteklerini gördüğüm değerli büyüğüm Burdur Müzesi Müdürü H. Ali Ekinci'ye, ayrıca kabartmalarla ilgili düşüncelerini benimle paylaşan hocalarım Prof. Dr. İnci Delemen'e ve Prof. Dr. Nevzat Çevik'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Giriş

Burdur - Yeşilova asfalt yolunda yolculuk eden modern gezginlerin büyük bir kısmı Yarışlı Gölü'nün kenarında konumlanmış önemli bir antik yerleşmenin çok büyük olasılıkla farkına varamayacaklardır. Bu gölün kıyılarına konumlanmış birçok höyük, göl çevresindeki antik kentler ve gölün içerisine bir dil gibi sokulmuş Yarım Ada Antik Dönem'de Pisidia Bölgesi sınırları içerisinde yer almaktaydı (Fig. 1).

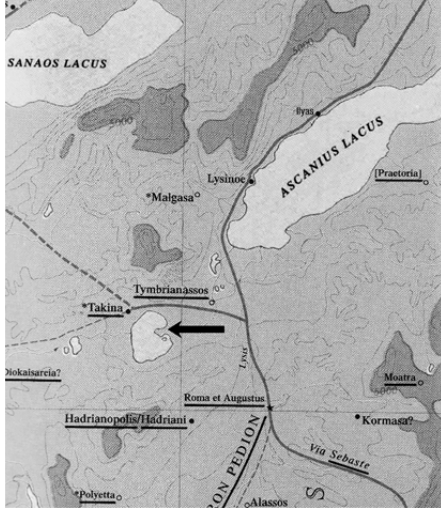

Fig. 1

Şimdilerde 'kuş uçmaz kervan geçmez' diye tasvir edebileceğimiz Yarım Ada'nın üzerindeki antik kalıntılarda 1960'larda çok hareketli günler yaşanmış ve bu yıllardan itibaren burası uluslararası kaçakçılık faaliyetlerinin özel ilgi odağı olmuştur¹ (Fig. 2). O günlere tanık olan bir yöre insanının ifadesiyle arkeolojik talan çoluk çocuğun katılımıyla 'cümbür cemaat' gerçekleşmiştir. Yarım Ada'nın tüm katmanlarını alt üst eden ve tüm kültürel birikimini tüketinceye kadar devam eden bu kazılar neticesinde yerleşimin sivil ve dini binalarına ait mimari terrakottalar yaklaşık bir düzineden fazla ülkeye dağılmıştır. Bu yağma esnasında terrakotaların bir zamanlar süslediği binalar temel taşlarına kadar sökülmüş, sarp kayalıklara oyulmuş, cephesinde kabartma şeklinde bitki bezeklerine sahip muhteşem bir kaya mezarı² tahrip edilmiş, bir benzeri

olmayan tapınağının içinde, kayaya oyulmuş oturur vaziyette betimlenmiş *in situ* ana tanrıca heykelinin³ başı kopartılarak çalınmıştır.

Bu satırların yazarı tarafından bir post doktora projesi olarak yürütülen *Düver Yerleşim Tarihi Araştırmaları Projesi*⁴ salt bu alandan gelen Arkaik Dönem mimari terrakottalar üzerine yoğunlaşmamış, yerleşimin her dönemine ait arkeolojik buluntuları Yarım Ada'nın tarihi konteksti içinde değerlendirmeye çalışmıştır. Bu çalışmanın konusunu kayada altın bulma hırsıyla vandallar tarafından, biri dinamitle patlatılan, bir diğeri de epey tahrip edilen ve bilimciler tarafından da hak ettiği ilgiyi göremeyen hatta yanlış kimliklendirilen iki kaya kabartması oluşturmaktadır. Çalışma kabartmaları tarihi konteksti içerisinde ele almakta birlikte tarihlendirme ve kimliklendirme önerilerini de tartışmaktadır.

Kaya Kabartmaları

Düver kaya kabartmaları Yarım Ada'ya çıkan rampanın sol tarafındaki doğuya bakan kayalığa oyulmuşlardır. Yarım Ada'yı ziyaret edeceklerin kolay ulaşabileceği konumdadırlar. Kabartmalar zarar görmeden önce 1974 senesinde M. Özsait tarafından belgelenmişlerdir⁵ (Fig. 3). Bilimsel ya-

¹ Kahya 2013.

² Kahya 2012a.

³ Kahya – Ekinci 2015.

⁴ Kahya 2011; 2012b; 2012c; Ekinci – Kahya 2013; 2014.

⁵ Labarre – Özsait *et al.* 2010, 71 fig. 25.

yınlarda, 2000'li yıllarda hala sağlam olduğu görülen kabartmalardan⁶ birinin üst gövdesi 2004 yılında tahrip edilmiştir⁷ (Fig. 9). Kısaca tanımlamaları yapılan kabartmalar aşağıda detaylı bir şekilde ele alınmışlardır.

Kaya Kabartması I

İlk kabartma zeminden yak. 2 m. yüksektedir (Fig. 4-8). Şimdilerde oyulduğu ana kaya kütesinin hemen önünde metrelerce derinlikte açılan bir kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. 102 cm. yüksekliğinde, 60-65 cm. genişliğinde yalın kemerli bir niş içerisindeki figür ayakta, frontal olarak betimlenmiştir⁸ (Fig. 4). Boyu 78 cm.'dir. Kollar iki yanda, vücuda paraleldir. Vücudun ağırlığını sol ayak taşımaktadır (Fig. 5). Sağ elindeki yere dayanan budaklı sopa ile (Fig. 7), hafif öne atılan sol ayağın taşıdığı yük hafifletilmiştir. Figür sol elinde aslan postu taşımaktadır. Ağzı açık olan aslanın (Fig. 8) bacakları, kısmen budaklı sopası ve yüzü tamamen insan eliyle tahrip edilmiştir. Dış konturlarından figürün sakallı olduğu anlaşılmaktadır (Fig. 6).

Yere sarkmış aslan postu ve dışı izleyiciye dönük sağ elle tutulan budaklı sopa atribüleri figürün Herakles olarak kimliklendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Budaklı sopa ve aslan postu Herakles'in en bilindik atribüleridir⁹. Bu atribüler Erken Hellenistik Dönem'den başlayarak Pisidia sikkeleri üzerinde görülür¹⁰. Kabartmanın -betimlenişdeki sadeliği nedeniyle- Herakles'in görevlerinden (*athloi*), işlerinden (*prakseis*) ya da diğer işlerinden (*parerga*) herhangi birisi ile ilişkilendirilmesi zordur¹¹.

Fig. 3 (Labarre et al. 2010 fig. 25)

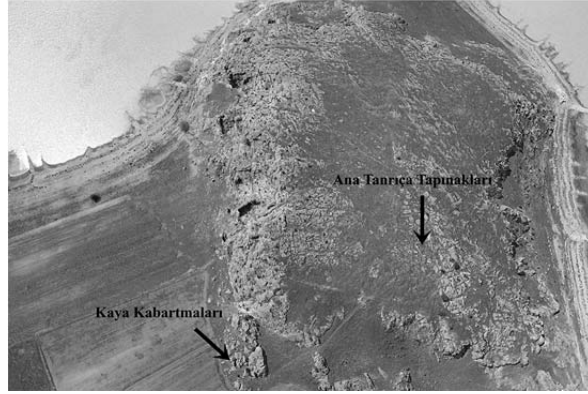

Fig. 2

Kaya Kabartması II

İkinci kabartma ilk Herakles kabartmasının 15 m. kadar sağ tarafında ve daha üst kottadır (Fig. 10). İlk kabartma gibi basit kemerli bir niş içinde değil, yaklaşık 1,5 m. genişliğinde dik bir şekilde tıraşlanmış kaya yüzeyinin hemen ortasında, yaklaşık 35 cm. derinliğinde oyulmuş bir platformun üzerinde betim-

⁶ Waelkens – Loots 2000.

⁷ Labarre – Özsait et al. 2010, 71 fig. 27.

⁸ Baskı hatası sonucu Kültür Bakanlığı'nın yayınında, kabartmanın Kızıllar Köyü, Çakır Yaylası'nda olduğu belirtilmiştir. Ekinci et al. 2007b, 101.

⁹ Eurystheus'un ona verdiği on iki kanonik görevin ilkinde köpek Orthos ile canavar Ekhidna'nın çocuğu olan Nemea Aslanı'nı boğazlayarak öldürmesinden sonra bu atribüler Herakles'in ayırt edici karakteristik özelliği olmuştur (Carpenter 1994, 120). Herakles'in bu görevi antikçağ sanatında en çok betimi bulunan görevdir. M.Ö. VII. yüzyılın sonundan - VI. yüzyılın ortalarına tarihlenen Olympia kalkan şeritleri, yine VII. yüzyıl sonlarına tarihlenen erken dönem bir Korinthos alabastronu bu sahneyi içeren en erken arkeolojik malzemelerdir. On iki görevin hepsini birden içeren en erken betim M.Ö. V. yüzyılın ortasına tarihlenen Olympia Zeus Tapınağı metoplarında yer alır.

¹⁰ SNG *Aulock*, 5269. Pisidia Bölgesi'nde bir düzineden fazla şehrin sikkelerinde Erken Hellenistik Dönem'den başlayarak M.S. III. yüzyıla kadar Herakles betimlerine rastlanır (Karakaya 2007, 149-152 tab. 28).

¹¹ Heraklesin on iki işiyle ilgili olarak ayrıca bk. Burn 1990, 16-24.

Fig. 4

Fig. 5

lenmiştir. Bu platform belki de bir adak nişinin görevini yerine getirmekteydi.

Bu ikinci figür de ayakta, cepheden ve çıplak olarak tasvir edilmiştir. Gövdenin üst kısmı dik durur iken, bacaklar vücudun soluna hafif kaykılmıştır. Bacaklar birbirinden hafif ayrılmış, sağ ayak ileri, hafif sağa atılmıştır. Sağ kol vücudun yanında, dirsekten hafif kırılarak sağ tarafa doğru uzatılmıştır. Kapanan avucuyla kısa ve geniş olan budaklı sopasını taşımaktadır. Bu tür kısa, geniş budaklı sopalar Pisidia Bölgesi'nde özellikle Atlı Tanrı kabartmalarında sıklıkla görülmektedir¹². Kakasbos kabartmalarında¹³ tanrının elindeki sopa ve sopanın ifade ettiği anlam olasılıkla onun Herakles ile özdeşleştirilmesinde rol oynayan başlıca etmenlerdir¹⁴. Omuzdan aşağıya paralel inen sol kol, dirsekten hafif kırılarak yana doğru hafif açılmıştır. Yumruk olmuş el bir palmiye yaprağını tutmaktadır. Yukarıya doğru dik bir şekilde yükselen yaprağın ucu en üst kısmında hafif yana eğilmiştir¹⁵. Bu koldan aşağı olasılıkla aslan postunun (?) sarktığına dair iz güçlükle izlenebilmektedir. G. Labarre ve M. Özait¹⁶ tarafından Herakles olarak, M. Waelkens¹⁷ tarafından tanrıça, rahibe gibi bir kadın figürü olarak kimliklendirilmiştir. Figürün cinsiyeti ve kimliği konusundaki ilk öneri doğrudur.

Kabartmalar genel perspektif anlayışında ve uzuvlarının hem birbiriyle hem de vücut ile oranlamalarında hatalara sahiptirler. Gerek yerel taşra atölyesi üretimleri olmaları

gerekse aşınmış, tahrip edilmiş olmaları tarihlendirilmelerini güçleştirmektedir. Her ikisi de Waelkens tarafından Geç Hellenistik - Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmişlerdir¹⁸. Yarım Ada'da yüzeyde çok miktarda Hellenistik Dönem keramiği mevcuttur. Kazılar esnasında ön yüzde sağa bakan CAESAR, arka yüzde çelenk içerisinde [AVGVVS]TVS yazısı bulunan kesik sikkeler de ele geçmiştir¹⁹. Yüzeyde ayrıca Erken İmparatorluk Dönemi'nden Geç İmparatorluk Dönemi'ne kadar Sagalassos kırmızı astarlı mallar da tespit edilmiştir. Bu yüzden Waelkens'in iki kabartma için tarih önerisi, Yarım Ada'daki yerleşimin tarihi kontekstiyle zamansal açıdan uyumludur. Ama tarih-

¹² Horsley 2007, 43 pl. 53. Örnekler arttırılabilir. Pl. 54-55, 58-59, 60, 62, 64, 65-66, 68, 71, 73-74, 77-78.

¹³ İ. Delemen (1999, 37, 89-90), kaya kabartmalarının konumlarından yol çıkarak sopa taşıyan Atlı Kakasbos'u Lykia yaylasına, atlı Herakles'i Pisidia'ya lokalize etmektedir.

¹⁴ Delemen 1993, 100.

¹⁵ Bunun bir *kerykeion* olmadığı M.Ö. III. yüzyıla ait bir Seleukeia Sidera sikkesi vasıtasıyla söylenebilir. SNG *Aulock*, 5230.

¹⁶ Labarre – Özait *et al.* 2010, 70.

¹⁷ Waelkens – Loots 2000, 184 fig. 244.

¹⁸ Waelkens 1998, 4.

¹⁹ İkinci – Kahya 2013, 256. Tiberius zamanında kullanımda olan kesik sikkeler M.S. I. yüzyılın başlarına tarihlendirilirler. Konu ile ilgili verdiği bilgiler için Prof. Dr. O. Tekin'e teşekkür ederim.

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

leme ye temel olan kriterler belirtilmemiştir. Düver'in birinci kabartması için analogi sağlayan örnek Burdur Müzesi'nde, geliş yeri bilinmeyen, Herakles'e ait bir kabartmadır²⁰. Bu kabartma da bir şablonu takip edencesine yontulmuştur. Çıplak, frontal ve ayakta betimlenmiştir. Herakles'in sol ayağı taşıyandır. Sağ ayak dizden bükülüp hafif yana atılmıştır. Sağ eldeki budaklı sopanın bir ucu zemine değmiştir. Ve Herakles budaklı sopası üzerinde dinlenmektedir. Sol elde aslan postu vardır. Düver kabartması ile hem ikonografik hem de stilistik olarak yakından ilişkili olan bu kabartma M.S. II. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Düver Heraklesi için ikinci bir analogi, Yarım Ada'ya oldukça yakın bir coğrafyadan Aşağımüslimler Köyü'nden, Halı Kayası Heraklesi kabartmasıdır²¹. Kabartma Yarışlı Gölü'nün kuzeydoğusundaki Tymbrinassos antik kentinin neredeyse yarım kilometre güneybatısındaki Halı Kaya Tepesi'nin doruklarındadır. Herakles üst kısmında bir tonozun, iki yanda başlıkların süslediği payelerin sınırladığı naiskos biçiminde verilmiş bir niş içerisinde. Bu kabartma mimari öğelerin betimlenmediği ve "yalın bir çerçeve" içine alınmış Düver kabartmasından daha zengin bir anlatıma sahiptir. Kabartmanın düzenlenişindeki en büyük farklardan biri Herakles'in başının üst kısmında koruyucu şehir tanrıçası Tykhe'ye ait bir büstün bulunmasıdır. Kabartmanın sol tarafındaki yazıt tam okunmamasına karşın kabartmayı adayan karı kocanın ismi Anadolu'dur²².

İkinci Düver kabartması için yine Burdur Müzesi'nden, geliş yeri bilinmeyen, köle (?) Rhoplos'a ait mezar taşı²³ bir nebze analogi sağlar. Her iki Herakles de çıplak ve frontal betimlenmiştir. Özellikle sol omuzda ve vücut genelinde görülen oransızlık ortak özellikleridir. Yine her ikisinde sağ ellerinde budaklı sopa taşırlar. Rhoplos'un Heraklesi'nin sol elinde tuttuğu aslan postu (?) Düver kabartmasında çok silik olarak görülen iz için ipucu verebilir. Mezar taşı, yazıtı sayesinde M.S. II. ve III. yüzyıla tarihlenir. Bu kabartmanın mezar taşı olarak yeniden kullanılmış olma olasılığı doğrusa, tarihinin M.S. III. yüzyıldan daha önce olması mümkündür²⁴. Sol elindeki palmye dalı Çaltılar Heraklesi'ni akla getirmektedir. Burdur Müzesi bahçesinde bulunan Çaltılar Herakles kabart-

²⁰ Horsley 2007, 45 pl. 57 no. 58.

²¹ Özsait 2010, 131-132 res. 6.

²² Labarre – Özsait *et al.* 2011, 118, 119 fig. 12.

²³ Horsley 2007, 193, no. 291 pl. 283.

²⁴ Prof. Dr. İ. Delemen, Rhoplos kabartmasında uygulanan göz işçiliğinin M.S. II. yüzyılın ortası ve sonrasını işaret ettiğini, tekniğin kırsalda bu yüzyılın ortasından önce uygulanmış olamayacağını düşünmektedir. Göz işçiliği içermeyen kabartmaya ikinci kullanım sırasında göz bebeklerinin işlenmiş olabileceğini ama dikkatli bir incelemeden de sonuç alınamayacağını belirtmektedir. Kendisine bir kez daha verdiği bu bilgiler için teşekkür ederim.

ması²⁵ hatalı vücut oranları ve frontal olması nedeniyle Düver kabartmasını anımsatmaktadır. Başka bir ustanın elinden çıktığı belli olan bu kabartma göz bebekleri, eş merkezli saç tutamlarının paralel çizgilerle belirtilmesi nedeni ile M.S. II. yüzyıla tarihlenebilir. Bu kabartma bölgedeki yerel bir atölyenin ürünüdür ve Isparta Müzesi'nde bir²⁶, Kınalıtaş'dan Kozluca Belediye Parkı'na getirilmiş iki Herakles kabartması gibi aynı şablondan çıkmışçasına benzer bir ikonografyaya sahiptir²⁷. Hal böyle iken Düver'in her iki Herakles kabartması bölgenin plastik eserleri ışığında çok büyük olasılıkla M.S. II. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Sakallı Herakles'in ayakta, cepheden, budaklı sopa ve aslan postu ile betimlendiği Pisidia sikkeleri dikkate alındığında daha geç bir tarih önermek de mümkündür. Pisidia kentlerinin ilgili sikkeleri alfabetik düzende şöyle sıralanabilir; Amblada, Caracalla Dönemi²⁸, I. Philippus²⁹, II. Philippus³⁰; Andeda, Decius Dönemi sikkesinde³¹; Ariassos'un Caracalla Dönemi sikkelerinde³²; Olbasa'nın³³, Iulia Mamea portresinin yer aldığı sikkelerin arka yüzünde; Prostanta II. Philippus sikkesinde³⁴; Seleukia Sidera, III. Gordianus dönemi sikkesinde³⁵ ve II. Claudius sikkelerinde³⁶. Her ne kadar ilk Düver kabartması Ariassos örneklerini anımsatsa da diğer tüm sikkelerde Herakles'in yüzü ilk Düver kabartmasından farklı olarak ya sağa ya da sola bakmaktadır, yani profilden betimlenmiştir. İkinci Düver kabartmasının baş kısmı tahrip edilmiştir. Bu nedenle karşılaştırma yapılamaz. Sikkelerde M.S. III. yüzyıldaki cepheden, ayakta duran Herakles betimlerinin yoğunluğu dikkate alındığında Düver kabartmalarının tarihinin M.S. III. yüzyıla da sarkmış olabileceği düşünülebilir.

Labarre ve Özsait, Herakles kültürünün, yine atribüsü budaklı sopa olan Atlı Tanrılar kültürüne olan inanç benzerliğinden dolayı bölgede kolay bir şekilde yayıldığını belirtmişlerdir. Bu külte Pisidia Bölgesi'nin güneybatısında, Lykia ve Pisidia sınırında, antik Milyas'ta rastlanılır³⁷. Bu iki araştırma-

Fig. 9 (Waelkens - Loots 2000, fig. 244)

- ²⁵ Eser Burdur İli, Çeltikçi İlçesi, Bağsaray Kasabası, Çaltılar Mevkii'ndeki Roma Dönemi çiftlik evinden getirilmiştir. Ekinci *et al.* 2007a, 141. Envanter numarası: 138.51.07. Kabartmanın yüksekliği 152 cm., genişliği: 73 cm.'dir.
- ²⁶ Labarre – Özsait *et al.* 2011, 118, 120 fig. 15. Isparta Müzesi envanter no: 7.1.81. Yükseklik yak. 100 cm. Genişlik yak. 70 cm. Kabartma Şarkikaraağaç'tan getirilmiştir.
- ²⁷ Labarre – Özsait *et al.* 2011, 118, 120 fig. 16 a; 121 fig. 17.
- ²⁸ MSPis I, 131.
- ²⁹ SNG Cop 6; BMC Pisidia, 173; SNG Aulock, 4905; MSPis I, 146-148.
- ³⁰ MSPis I, 152-164.
- ³¹ BMC Pisidia, 175 no. 6; SNG Aulock, 8558, MSPis I, 224-225.
- ³² SNG Aulock, 5002; MSPis I, 450-452;
- ³³ BMC Pisidia, 229, 2 pl. XXXVI, 13; SNG Aulock, 5128.
- ³⁴ MSPis II, 1828.
- ³⁵ MSPis II, 2001-2002.
- ³⁶ MSPis II, 2030-2040.
- ³⁷ Lebrun 1998, 146.

cının Düver - Yarım Ada'da Herakles kabartmalarının mevcudiyetinin bir diğer sebebinin kabartmalardan çok uzak olmayan bir kaya mezarı olduğunu ileri sürmeleri de doğru olabilir. Ama söz konusu kaya mezarı tarafımızdan, kaya kabartmalarının tarihinden yüzyıllar öncesine tarihlendirilmiştir³⁸. Hal böyle iken kabartmalar mezarın sonraki kullanımları ile ilişkilendirilebilirler. Keza mezarın içindeki Hellence bir yazıt³⁹ ikinci ya da daha sonraki kullanım döneminden olmalıdır. Herakles'in koruyucu ve kötülükleri engelleyici tanrısal yönü bilinmektedir ve kabartmaların bu kontekste mezar içerisinde yatan ölünün ruhunu kötülüklerle karşı koruyan apotropeik bir simge oldukları ileri sürülebilir⁴⁰. Labarre *et al.*'a (2010, 70) göre, Herakles'in ölüm karşısında zaferi, tanrı ile kul arasındaki mesafeyi ortadan kaldırması, mitinin öteki dünyayla bağlantısını desteklemektedir⁴¹.

Hellen dünyasında Ἡρακλῆς, Roma dünyasında ise Hercules kahramanlığın ve gücün simgesiydi. O, Hellen kahramanlarının en büyüğüydü. Hem kahraman hem de tanrı olarak tapınım görmüştür⁴². Pisidia Bölgesi'nde Herakles, Hellen dünyasındaki ikonografisinden farklı bir ikonografiyle, 'atlı tanrı' olarak tapınım görmüştür⁴³. Aynı zamanda Herakles, Pisidia'da Hellen ve Roma Sanatı'nın atlı tipte imlendiği Geç Roma Dönemi Anadolu atlılarından biridir. Tanrının bu tasviri M.S. II. yüzyıldan - IV. yüzyıl ortalarına kadar çok yaygındır. Burdur Müzesi Anadolu atlı tanrısı olan Kakasbos ya da Herakles'e adanmış zengin bir stel koleksiyonuna sahiptir⁴⁴. Çoğu geliş yeri belli olmayan, bazıları Olbasa, Isinda, Dereköy (Salda), Uylupınar, Kibyrtis'ten gelen bu steller M.S. I. - geç III. yüzyıl arasına tarihlenmektedirler. G. Bean (1959, 99), Kemer Nahiyesi'nde - Bebekler ya da Sertaç- biri Dutagaçacı deresinde kaya kabartması olan, diğerleri ise büyük olasılıkla Ol-

Fig. 10

³⁸ Kahya 2012a.

³⁹ Kahya 2012a, 15 fig. 20.

⁴⁰ İ. Delemen'e (1993, 100) göre, Herakles'in Kakasbos'la özdeşleştirilmesi sopa taşıyan atlı tanrının inanarı kötülüklerden koruyan koruyucu gücüne işaret etmektedir. Tymandos'tan Latince bir yazıtın Herakles'ten ihya edici (*Herculi Restitutori*) olarak bahsetmesi ilginçtir. Konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Ramsay 2003, 402. Bir tür *gymanisum* tanrısı karakterindeki Herakles içinse ayrıca bk. Bean 1960, 77 no. 129.

⁴¹ Neden tek değil de çift Herakles kabartmasının olduğu sorusunun cevabını Komama teritoryumundaki Keçili Köyü-Yanıktaş Mevkii atlı tanrı kutsal alanındaki ana kaya üzerinde tek sıra halindeki dağmık betimlenmiş Atlı Tanrı kabartmaları (Özsait – Özsait 1998, 620) verebilir. Kabartmalar farklı zamanlarda veya farklı kişilerin isteği üzerine yapılmış olabilirler. Burdur yakınlarındaki Yuvalak Kocataş (Atlı Herakles) ve Kızılbel (Dioskouroi ve Tanrıça) kabartmaları örneklere eklenebilir.

⁴² Carpenter 1994, 117.

⁴³ Karakaya 2007, 146-147.

⁴⁴ Horsley 2007, 42-43.

basâ'dan gelen Herakles-Kakasbos kabartmaları gördüğünü belirtmektedir⁴⁵.

Pisidia Bölgesi'nde Herakles'in yaygın bir şekilde tapınım gördüğüne yani kültünün başarılı olduğuna dair zaten çok kanıt bulunmaktadır; Herakles kültü uzak kırsal alanlarda olduğu gibi antik kentlerin kalbinde de gelişim göstermiştir⁴⁶. Tanrı'nın, Burdur Müzesi'nde Kremna'dan getirilmiş 2,28 m. yüksekliğe sahip mermer bir *torso*'su mevcuttur⁴⁷. Olasılıkla Phrygia-Dokimeion atölyesi ürünü bu kıymetli yapıt bölgedeki Herakles'e ait en görkemli plastik eserdir⁴⁸. Pogla (Çomaklı)'da bulunmuş ve Antalya Müzesi'nde sergilenen M.S. II. yüzyıla tarihlenen 43 cm. yüksekliğindeki bronz heykelcik⁴⁹ ile Antiokheia'dan bir baş Herakles'e ait diğer bağımsız heykeltraşi örnekleridir.

W. M. Ramsay ve A. H. Smith 1884 yılı Pisidia araştırmalarında Göld'e'nin kuzeyinde Bereket'te (Moatra) 1.37 m. yüksekliğinde, kaba işçilikli, bir Herakles kabartması tespit etmişlerdir⁵⁰. Bereket'te⁵¹ bir çeşme bloğundaki Hermes ile birlikte betimlenen bir yılan kabartması Lerna bataklığında yaşayan Hydra ile mücadelesi nedeniyle Herakles'le ilişkili görülmüştür⁵². Herakles'e Bereket'in bir kaç kilometre batısında, Kozluca yakınlarında da tapınması Waelkens ve L. Loots'a (2000, 184) Herakles'in bu bölgede popüler olduğunu düşündürmüştür⁵³. Sagalassos ve teritoryumunda Herakles'e tapınıldığına dair yeterli kanıt vardır⁵⁴.

Sonuç

Kabartmalar Yarım Ada'da Herakles inancının varlığını kanıtlamaktadırlar ve pagan inanışlarının çeşitliliğini göstermesi bakımından da önemlidirler. Herakles'in, Yarım Ada'nın din tarihinde ikincil bir tanrı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Yarım Ada'da Ana Tanrıça'nın bir dini kompleksi oluşturan tapınakları Düver Yerleşim Tarihi Araştırmaları Projesi kapsamında kısa bir süre önce keşfedilmiştir. Anadolu Demir Çağı Arkeolojisi için çok önemli olan bu keşif, kutsal alanda tanrıçanın, kayadan oyulan cellası içinde yine kayadan oyulu yontusuyla tahta oturur vaziyette betimlendiği kült heykelini açığa çıkarmıştır. O, tapınakları ile Yarım Ada'nın tek hâkimi ve tüm

⁴⁵ G. Bean 1959, 101 no. 57 pl. XVIIIb), Dutağacı deresi kabartmasının bu tanrıya ait olup olmadığından emin değildir. Bean araştırma gezisinde Kemer'in kuzeydoğusunda Akçaviran (Akçeören) Köyü'nde, Herakles ile yazıt da kayıt altına almıştır.

⁴⁶ Labarre – Özşait *et al.* 2011, 118.

⁴⁷ İnan 1970, 97 res. 1-2.

⁴⁸ *Torso* Kremna Q yapısı kuzey duvarı önünde kendisine ait in situ kaidenin önünde bulunmuştur. Kaidenin üzerindeki yazıtın çevirisi şöyledir. “*Colonia pek muhterem Fla(vius) Avidius Fabianus Capitonianus Lucius ile Rutilianus Longillianus Callippus'un penteterik duumvirlik yaptıkları senede bu Herakles (heykelini rezetti)*”, bk. Bean 1970, 100. S. Mitchell (1995, 156) bu koloni elitlerinin isimlerinin M.S. II. yüzyılın ikinci çeyreğine ya da M.S. III. yüzyılın ortalarına tarihlendirilebileceğini belirtmektedir. Yazıtın olası geç M.S. II yüzyıl, erken III. yüzyıla tarihlendirilebileceği için bk. Horsley 1987, 54-55. Prof. Dr. J. İnan “Kütüphane” heykellerinin büyük bir bölümünü M.S. II. yüzyılın ortasına, yazıtlardan daha erkene tarihlendirmiştir. Herakles heykeli kaidesi ise, silme profili nedeniyle erken M.S. I. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

⁴⁹ Özgen – Özgen 1992, 103 fig. 125. G. Bean (1960, 62 no. 107) burada yazıtlı bir Kakasbos kabartmasından bahsetmektedir. Kabartmada tanrının adı korunmamıştır. Ayrıca bk. Delemen 1999 no. 207.

⁵⁰ Waelkens – Loots 2000, 63. Araştırmacılar kabartmada “*Moatreis komè'sinin Heraklesi*” ibaresini içeren yazıtı okumuşlardır. Herakles Düver kabartmalarından farklı olarak sağ elinde *phiale* tutmaktadır.

⁵¹ Bean 1959, 111 pl. XXc.

⁵² Herakles'in dokuz kafalı Hydria'yı boynundan yakalamış olarak betimlendiği Seleukia Sidera'nın, Severus Alexander Dönemi sikkesi bk. SNG *Aulock*, 5229; Sagalassos sikkesi için bk. 5178.

⁵³ Kozluca Heraklesi için ayrıca bk. Waelkens – Loots 2000, 90 fig. 249.

⁵⁴ Waelkens - Loots 2000, 63.

bölgenin Ana Tanrıçası'dır. Komşu kent Sagalassos Kybele'nin M.S. III. yüzyıl başında hala sikkelerini basmaktadır⁵⁵. Çünkü bölgede köklü bir inanca sahiptir. Yarım Ada'ya tırmanan rampadaki Herakles kabartmalarının yontulduğu dönemde bile kültü devam etmiş olmalıdır. Herakles Yarım Ada'da 'Ana' kadar önemli olamamış gibi gözükmektedir. Devam eden çalışmaların Yarışlı Gölü çevresinde antikçağda tapınılan tanrı/tanrıçalar listesine yenilerini eklemesini umuyoruz.

Pisidia Bölgesi'nin kültür tarihinde yaşanan Hellenleşme ve ardından Romalılaşma süreci yerel dini inançları etkilemiştir. Herakles/Kakasbos'u temsil eden Atlı Tanrılar kültürünün Düver'de de tanık olduğumuz ikonografik dönüşümü Pisidia'da dinsel hayatın Hellenleşme süreciyle açıklanabilir. "Çıplak Olympos tanrısı" aynı özelliklere ve atribütlere sahip yerel tanrı ile özdeşleşmiş ve onun yerini almıştır.

Pisidia Bölgesi'nde M.S. I. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan Hıristiyanlık⁵⁶ zamanla pagan dinleri zora sokacaktır. M.S. V. ve VI. yüzyılda bu semavi dinin hızlı yükselişiyle⁵⁷ Düver'in çok tanrılı pagan inançları da çoktan terk edilmiş olmalıdır. Hıristiyanlık Dönemi'nde Yarım Ada tarihin karanlığında yok oldu. Şaşalı günlerinden geriye sadece ana tanrıçanın tapınakları ve yerel bir tanrı olan Herakles'in varlığını ve önemini gösteren bu Roma Dönemi kabartmaları kaldı.

---

⁵⁵ Karakaya 2007, 31 tab. 4.

⁵⁶ Talloen 2007, 743.

⁵⁷ Horsley 2007, 273.

BİBLİYOGRAFYA

- Bean 1959 G. Bean, "Notes and Inscription from Pisidia. Part I". *AnatSt IX* (1959) 67-117.
- Bean 1960 G. Bean, "Notes and Inscription from Pisidia. Part II". *AnatSt X* (1960) 43-82.
- Bean 1970 G. E. Bean, "Kitabeler". *TürkAD XIX-II* (1970) 99-102.
- BMC *Pisidia* G. F. Hills, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia*. Bolognese 1982.
- Burn 1990 L. Burn, *Greek Myths*. London 1990.
- Carpenter 1994 T. H. Carpenter, *Art and Myth in Ancient Greece*. London 1994.
- Delemen 1993 İ. Delemen, *Anadolu'da Atlı Tanrılar. Lykia, Pisidia, Lykaonia, Isauria, Phrygia, Lydia ve Karia Bölgelerinde Taş Eserler Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul 1993.
- Delemen 1999 İ. Delemen, *Anatolian Rider-Gods. A Study on Stone Finds from the Regions of Lycia, Pisidia, Isauria, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in the Late Roman Period*. AMS 35. Bonn 1999.
- Ekinci – Kahya 2013 H. A. Ekinci – T. Kahya, "Düver Yerleşim Tarihi Araştırmaları Projesi 2012 Yılı Kurtarma Kazısı/The Düver Settlement History Research Project: Rescue Excavations in 2012". *Anmed 11* (2013) 254-259.
- Ekinci – Kahya 2014 H. Ekinci - T. Kahya, "Düver Yerleşim Tarihi Araştırmaları Projesi 2013 Yılı Kurtarma Kazısı/The Düver Settlement History Research Project: Rescue Excavations in 2013". *Anmed 12* (2014) 255-260.
- Ekinci *et al.* 2007a H. A. Ekinci, M. O. Erbay, A. Çankaya, G. Gülseven, J. Kayahan, S. Hoşgör – A. Men, *T.C. Burdur Valiliği Kültür Envanteri: Burdur İlçeler*. Ankara 2007.
- Ekinci *et al.* 2007b H. A. Ekinci, M. O. Erbay – A. Çankaya – G. Gülseven, *Burdur Müzeleri ve Örenyerleri/Burdur Museums and Sites*. İstanbul 2007.
- Horsley 1987 G. H. R. Horsley, "The Inscriptions from the so-called 'Library' at Cremna". *AnatSt 37* (1987) 49-80.
- Horsley 2007 G. H. R. Horsley, *The Greek and Latin Inscriptions in the Burdur Archaeological Museum. Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor V. The British Institute at Ankara Monograph 34*. Ankara 2007.
- İnan 1970 J. İnan, "Kremna Kazısı Raporu". *TürkAD 19* (1970) 51-97.
- Kahya – Ekinci 2015 T. Kahya – H. A. Ekinci, "Düver - Yarım Ada'da keşfedilen Ana Tanrıça Tapınakları". *Adalya XVIII* (2015) 45-71.
- Kahya 2011 T. Kahya "Düver Yerleşim Tarihi Araştırmaları 2010/Surveys in the Settlement History of Düver in 2010". *Anmed 9* (2011) 219-223.
- Kahya 2012a T. Kahya, "Rock-cut tombs at Düver Peninsula: An Early Example from Pisidia and Remarks on Cultural Interactions". *Adalya XV* (2012) 13-32.
- Kahya 2012b T. Kahya, "Düver Yerleşim Tarihi Araştırmaları 2011/Surveys in the Settlement History of Düver in 2011". *Anmed 10* (2012) 148-153.
- Kahya 2012c T. Kahya, *Düver Pişmiş Toprak Mimari Kaplama Levhaları ve Çatı Elemanları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul 2012.

- Kahya 2013 T. Kahya, "Dün, Bugün, Yarın. Düver - Yarım Ada". *Aktüel Arkeoloji Dergisi* 34 (2013) 60-71.
- Karakaya 2007 N. Karakaya, *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tanrıları*. İstanbul 2007.
- Labarre – Özsait *et al.* 2011 G. Labarre, M. Özsait, N. Özsait – İ. Güceren, "D'Askania à Aulutrene. Nouvelles inscriptions et monuments de Pisidie". *Anatolia Antiqua* XIX (2011) 113-147.
- Labarre *et al.* 2010 G. Labarre – M. Özsait – N. Özsait, "Monuments Funéraires et Incriptions de Pisidie (Burdur-Isparta)". *Anatolia Antiqua* XVIII (2010) 59-89.
- Lebrun 1998 R. Lebrun, "Pantheons Locaux de Lycie, Lykaonie et Cilicie aux Deuxième et Premier Millénaires av. J.C.". *Kernos* 11 143-155.
- Mitchell 1995 S. Mitchell, *Cremna in Pisidia. An Ancient City in Peace and in War*. London 1995.
- MSPis *Münzen und Städte Pisidiens. Teil I.-II.* Ed. H. von Aulock. Tübingen 1977-1979.
- Özgen – Özgen 1992 E. Özgen – İ. Özgen. *Antalya Museum*. Ankara 1992.
- Özsait – Özsait 1998 M. Özsait – N. Özsait, "Keçili-Yanıktaş Kaya Kabartmaları". Eds. G. Arsebük, M. J. Mellink – W. Schirmer. *Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel*. İstanbul (1998) 619-627.
- Özsait 2010 M. Özsait, "Isparta ve Burdur 2009 Yılı Yüzey Araştırmaları/Surveys in Isparta and Burdur in 2009". *Anmed* 8 (2010) 127-135.
- Ramsay 2003 W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*. Oxford 2003.
- SNG Aulock *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung v. Aulock. Pisidien-Lykaonien-Isauria 12 Heft Nr. 4894-5412*. Berlin 1964.
- SNG Cop *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collections of Coins and Medals Danish National Museum 32. Pisidia*. Copenhagen 1956.
- Talloon 2007 P. Talloon, "Pisidia Kültürleri Antik Çağda Burdur İlinde Dinsel Hayat". Eds. G. Yıldız *et al.*, *I. Burdur Sempozyumu. Bildiriler, Burdur. 16-19 Kasım 2005*. Burdur (2007) 738-747.
- Waelkens – Loots 2000 Ed. M. Waelkens - L. Loots, *Sagalassos V. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997. Acta Archaeologica Lovaniensia Monographie 11 A*. Leuven 2000.
- Waelkens 1998 M. Waelkens, "The Survey and Archaeometrical Research at Sagalassos 1996". *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* XIII (1998) 1-29.

